

Sözvarlığı Açısından Anadolu Ağızları ve Sibir Grubu Türk Dilleri

Özlem Ayazlı
(İstanbul)

Bu bildiri de esas olarak Anadolu ağızlarının sözvarlığı yönünden Sibir grubu Türk dilleri ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Madde başı olarak alınan bu sözcükleri belirlemedeki ölçüt, *Din Dışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Sözvarlığı* adlı yüksek lisans tezimde tespit ettiğim, ağızlarda ve Sibir grubu Türk dillerinin bir kısmında bazı ses değişimleri ile yaşayan sözcükler olmuştur. Böylece Anadolu ağızları sözvarlığı açısından sınırlandırılmış; ağızlar ve Sibiryaya grubu Türk dillerinde ortak olan ve bugün yazılı dilde pek kullanılmayan ya da nadir olarak kullanılan kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kelimelerin yazı dilinde var olup olmadıkları bu bildirinin konusu değildir. Bildiri de esas alınan Sibiryaya grubu Türk dillerindeki kelimelerin hangi ses ve anlamla Anadolu ağızlarında görüldükleridir. Buna göre oluşturduğumuz çalışma, aşağıdaki gibidir.

alacih, *alaçak*, *alaççık*, *alaçığ*, *alaçuk*, *alançık*, *alapçık*, *alavçuk*, *alaycık*, *alayçık*, *aleçik*, *alençik*, *alevçik*, *aleyçik*, *alıçık* “üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak” (Afyon; Isparta; Sivas; Denizli; Kastamonu; Adana; Antalya) (DerS I, 178).

ET *alaçu* “kulübe, baraka, alacık” (ED 129b), Ağ. *alacih*; *¹Tuvaca *alajı* “çadır”; *Hakasça *alaçih* (*alançih*) “çok eskiden koni biçimindeki ev, mesken” (HakRS 22a); *Altayca krş. *alançık* “yuvarlak keçe çadır” (AltTS 23a); *Yakutça *alaha*² “çiftlik, tarla” (YakRS 37a).

¹ Burada yer verilen Tuvaca, Hakasça, Altayca, Yakutça örnekler için bak. Civelek 2005.

² ET söziçi -ç- Yakutçada -h- olur.

Clauson, sözcüğün yabancı kökenli olabileceğini söyler. Sözcük, daha sonra *-k* fonemi ile birlikte kullanılmıştır; bu da sözcüğün ödünçleme olmasından kaynaklanan bir tutarsızlıktır. Sözcük, “ağacın dallarından yapılmış kulübe” anlamı ve *-k*’li ya da *-k*’siz kullanımlarla Sibir grubu Türk dillerinde yaşar (ED 129b) Ayrıca ayrıntılı bilgi için krş. M. Ölmez, *TDA 11*, Altayca Sözlük Tanıtımı: 191-236.

alkış [alhış] “hayır, dua, iyi dilek” (Afyon; İzmir; Tokat; Kangal ve köyleri-Sivas; Mersin) (DerS I, 223).

ET *alkış* “övgü, hayır duası” < *alka-ş* (ED 137b, UW 99b); Ağ. *alkış*; Tuvaca *algış* “iyi dilek, hayır dua” (TuwW 74a); Hakasça *algıs* “hayır, dua, takdis” (HakRS 23a) ; Altayca *alkış* “dua” (AltTS 24b); Yakutça *algıs* “hayır duası, takdis” (YakRS 37b).

Clauson, *alka-* “övmek” eyleminden gelen kelimenin daha çok Tanrı övgüsü için kullanıldığını fakat daha sonra bu sözcüğün sıradan insan ilişkileri için de kullanıldığını ve “hayır, dua, lütf” gibi anlamlar kazandığını ifade eder. (ED 137b).

Sözcüğün anlamı yazı dilinde “bir başkasını el çırparak övme, onaylama, tasdikleme” ile sınırlanmıştır. Bir ölçüde dini içerik taşıyan *alkış* bu anlamıyla ağızlarda yaşamaktadır.

arıla-, arula-, arıkla- “temizlemek” (Isparta; Kastamonu; Niğde; Konya; İçel; Antalya) (DerS I, 318).

ET *arıgla-* “temizlemek” < *arı-g+la-* (ED 219b, UW 189b); Ağ. *arıla-*; Tuvaca *arıgla-*; Hakasça *arıgla-* “temizlemek”; Altayca *arula-* “temizlemek” (AltTS 29a); Yakutça krş. *iraastaa-* “temizlemek” (YakRS 528a).

Tıpkı *iraas* sözcüğü gibi *iraastaa-* sözcüğü de Yakutçada yine aynı kökten gelen farklı yapım eki ile türemiş bir sözcüktür.

art- “yüklemek” (Isparta; Burdur; Konya; Manisa) (DerS I, 336).

ET *art-* “yüklemek” (ED 201b, UW 205b), Ağ. *art-*; Tuvaca *art-* “yüklemek” (TuwW 79a); Hakasça *art-* “yüklemek”; Altayca *art-* “sırtına koymak, yüklemek” (AltTS 28b); Yakutça³ Ø

Türkiye Türkçesinde yazı dilinde bu anlamda bir *art-* sözcüğü yoktur. Eski Türkçede, Eski Uygur metinlerinde yaygın olan sözcük, Sibiry grubu Türk dilleri ile İç Ege ve İç Anadolu’da görülür.

³ “yüklemek” için Yakutçada *sükter-* kullanılmaktadır (Vasiliev, 1995: 308).

ayıt- I “söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak” (Afyon, Aydın, Çanakkale, İçel) (DerS I, 421).

ET *ayıt-* “sormak”⁴ < *ay-it-* (ED 268b, UW 309b); Ağ. *ayıt-*; Tuvaca *ayıt-* “göstermek, işaret etmek, açıklamak” (TuwW 82b); Hakasça *ayıt-* “konuşmak, anlatmak”; Altayca *ayıt-* “söylemek, anlatmak, konuşmak” (AltTS 32a); Yakutça *ıyıt-* “sormak” (YakRS 523b). Türkiye Türkçesinde yazı dilinde *ayıt-* yoktur.

davış “ses, hafif gürültü, hışırtı, tıkırtı” (Simav-Kütahya, Reyhanlı-Amik Ovası-Hatay, Kayseri, Adana, Malkara-Tekirdağ) (DerS V, 1379).

ET *taviş* “gürültü, ses” (ED 446a); Ağ. *daviş*; Tuvaca *daaş* “gürültü” (TuwW 131a); Hakasça *tabıs* “ses” (HakRS 132a); Altayca *tabış* “ses” (AltTS 165a); Yakutça *tias* “gürültü, ses” (YakRS 418a). Türkiye Türkçesinde yazı dilinde *daviş* sözcüğü yoktur.

galın II “evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para” (Emirdağı-Afyon, Malatya, Gaziantep, Sivas, Kayseri, Niğde) (DerS VI, 1901).

ET *kalın* “başlık parası” (ED 622a); Ağ. *galın*; Tuvaca *hılın*; Hakasça *halın* “başlık parası” (HakRS 176a); Altayca *kalım* “başlık” (AltTS 95a); Yakutça *halum* “başlık parası” (YakRS 477a). Sözcük, bugün Güney Sibiry Türk dillerinde *-n* ile görülür. Yakutçadaki ve Altaycadaki *-m*’li biçimler dikkat çekicidir⁵.

gulun “at ve eşek yavrusu” (Dinar-Afyon, Gelendost-Isparta, Salda, Yeşilova-Burdur, Zile-Tokat, Fatsa-Ordu, Çıldır-Kars, Erzurum, Tutmaç-Sivas, Ankara, Kırşehir, Niğde, Adana, Elmalı-Antalya, Muğla; *gulum* İshaklı-Adana, *gulin* Antalya, Marmaris-Muğla; *gulüm* Kıranköyü, Bodrum-Muğla; *gunan* Banz-Uşak, Mudanya-Bursa) (DerS VI, 2192).

ET *kulun* “tay” (ED 622b); Ağ. *gulun*; Tuvaca *kulun* “tay” (TuwW 210a); Hakasça *hulun* “tay” (HakRS 194b); Altayca *kulun* “tay” (AltTS 124b); Yakutça *kulun* “tay” (YakRS 187a).

⁴ ET’de “sormak” anlamına gelen sözcüğün ettirgenlik anlamı daha sonra kaybolmuştur.

⁵ Moğolcada *xalum* “The fat and flesh adhering to the hide of an animal just skinned; a whole sheep skinned carefully in order to leave these tissues on the body of animal (formerly offered as a gift to the brides family to formalize an engagement / hayvanın derisine yapışarak gizlenmiş et ve yağ; hayvanın bedenindeki bu dokuyu ayırmak için dikkatlice bir koyunun derisi yüzülür; bir zamanlar nişanlılıkta gelinin ailesine hediye olarak verilirdi)” biçiminde karşımıza çıkar (Lessing, 920a).

irte, érte “gündüz” (Cihanbeyli-Konya) (DerS VII, 2553).

ET *ertä* “daha önce, evvel” (ED 202b); Ağ. *irte*; Tuvaca *erte* “erken” (TuW 158a); Hakasça *irte* “sabah”; Altayca *erte* “erken” (AltTS 85a); Yakutça *erde* “erken” (YakRS 544b).

köp II “çok” (Kırım göçmenleri-İstanbul, Çilehane-Reşadiye-Tokat) (DerS VIII, 2959).

ET *köp* “çok” (ED 686b); Ağ. *köp*; Tuvaca *köp* “çok” (TuW 207a); Hakasça *köp* “çok”; Altayca *köp* “çok, çokluk” (AltTS 122a); Yakutça *köp* “sık, gür” (YakRS 180a).

Türkiye Türkçesinde *köp* sözcüğü görülmez. Sözcük bu haliyle 19.-20. yüzyıldaki göçlerle Anadolu’ya gelmiştir.

oğru, oğrı [*ugri, ugru, uğrulatoryıcı*] “hırsız, yol kesen” (*oğru* Bergama, Bornova-İzmir, Eskişehir, Trabzon, Kars, Ankara) *uğru* Bergama-İzmir, Erdek-Balıkesir, Çanakkale, Çankırı, Sinop, Samsun, Niksar-Tokat, Urfa, Kayseri, Niğde, Konya, Adana, Mut-İçel; *ugri* Amasya; *ugru* Çorum, Kızılcahamam-Ankara, Antalya) (DerS IX, 4027).

ET *ogri* “hırsız” (ED 90a); Ağ. *oğru*; Tuvaca *oor* “hırsız” (TuW 227a); Hakasça *ogir* “hırsız” (HakRS 70b); Altayca *uur* “soygunculuk”⁶ (AltTS 195a); Yakutça *uoruu* “hırsızlık” (YakRS 439b)⁷.

orun “yer, oturulacak yer” (Türkistan göçmenleri-İstanbul, Trabzon) (DerS IX, 3290).

ET *orun*⁸ “yer, mevki” (ED 233a); Ağ. *orun*; Tuvaca *orun* “yer, yatak, döşek” (TuW 229a); Hakasça *orin* “yer” (HakRS 75a); Altayca *orin* “yer; yatak” (AltTS 140b); Yakutça *oron* “yatak” (YakRS 277a).

Dil Devrimi sonrasında Türkiye Türkçesinde görülen sözcük “özel yer, makam” anlamındadır (TS 1998: 1701).

⁶ *oğru* “hırsız” sözcüğünün Altay Türkçesinde birebir ses denkliği “soygunculuk, hırsızlık” anlamına gelen *uur* sözcüğüdür. “hırsız” için ise buradan türemiş olan *uurçı* (AltTS 195a) kullanılmaktadır.

⁷ *oğru* “hırsız” sözcüğünün Yakutçada da birebir ses denkliği olan “hırsızlık” anlamına gelen *uoruu* sözcüğünü bulmaktayız. “hırsız” için ise muhtemelen buradan türemiş olan *uoruyah* (YakRS 439a) sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz.

⁸ Sözcük Moğolcada da *oron* “taht” biçiminde ödünçleme olarak görülür (Lessing 623a).

ölen III “çiçekli çayır” (Mudanya-Bursa, Amasya) (DerS IX, 3330).

ET *ölän*⁹ “otlak, çimen” (ED 147b); Ağ. *ölen*; Tuvaca *öleŋ* “otluk alan, otu bol yer” (TuwW 232b); Hakasça *öleŋ* “ot adı” (HakRS 77b); Altayca *ölöŋ* “ot, kuru ot” (AltTS 143a); Yakutça *ölöŋ* “buğdaygil ailesinden bir bitki” (YakRS 285b).

örü III “1. Ayakta durma (Maraş, Konya, Mut-İçel), 2. Dik, düşey (İzmir, Çanakkale, Kocaeli, Çankırı, Konya)” (DerS IX, 3351).

ET *örü* “yukarı” < *ör-ü* (ED 197b); Ağ. *örü*; Tuvaca *örü* “yukarı, yukarıya doğru” (TuwW 235b); Hakasça *ööre* “yukarı, yukarıya”; Altayca *örö* “yukarı, ileri” (AltTS 144a); Yakutça *örö* “yukarı” (YakRS 288a).

Hakasçada görülen *ööre* biçimi, sözcüğün Eski Türkçede ikincil bir biçimi olan *öre* sözcüğünden gelir.

sakış “fikir, düşünce” (Kadıköy-İstanbul) (DerS X, 3519).

ET *sakış* “hesap, sayı; itina” < *sa-k-ış* (ED 816b); Ağ. *sakış*; Tuvaca *sagış* “akıl, beyin” (TuwW 241b); Hakasça *sagış* “düşünce, fikir” (HakRS 103b); Altayca *sagış* “düşünce” (AltTS 148a); Yakutça *agış* “sayı” (YakRS 31b, *agış* II).

Sözcük, Güney Sibiryalı dillerinde ET’deki “hesap, sayı” anlamlarından farklı olarak ağızlardaki gibi “düşünce, fikir” anlamları ile görülür. Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy metni olan *Süheyl ü Nev-bahar*-Hoca Mesud) *sagış* biçiminde “sayı, adet, miktar, hesap” anlamları ile kullanıldığını görmekteyiz (Tarama Sözlüğü V: 3233).

İstanbul’a ait bu veri dikkat çekici olup İstanbul’a göçen, Oğuz olmayan unsurlara ait olabilir. Bir diğer olasılık da Dil Devriminin etkisi olabilir. Dolayısıyla bu sözcük, Eski Türkçeden günümüze Anadolu’ya ulaşan sözcükler arasında sayılamaz.

tap- “bulmak” (Merzifon-Amasya, Trabzon, Kars, Ağrı, Niğde, Konya) (DerS X, 3828).

⁹ Clauson sözcüğün *öl+i-* “ıslanmak, nemlenmek” eyleminden geldiğini ifade ederken Erdal sözcüğü *+(A)ŋ* ile türemiş adlar içerisinde verir ve *öl+äŋ* olarak çözümler (OTWF 160).

ET *tap-* “bulmak”, “bulmak” (ED 435a); Ağ. *tap-*; Tuvaca *tip-* “bulmak” (TuW 273a); Hakasça *tap-* “bulmak; aramak”; Altayca *tap-* “bulmak, kazanmak” (AltTS 168b-169a); Yakutça¹⁰ Ø

tart- “çekmek” (Uluğbey Senirkent-Isparta) (DerS X, 3836).

ET *tart-* “çekmek” (ED 534b); Ağ. *tart-*; Tuvaca *tirt-* “çekmek; tütün çekmek” (TuW 273b); Hakasça *tart-* “çekmek”; Altayca *tart-* “çekmek, sürüklemek” (AltTS 170a); Yakutça *tart-* “çekmek” (YakRS 377b).

tirek “1. ağaç (İzmir, Haymana-Ankara); 2. direk” (bütün Anadolu) (DerS X, 3937).

ET *teräk* “kavak ağacı” (ED 543a); Ağ. *tirek*; Tuvaca *terek* “kavak ağacı” (TuW 272a); Hakasça *tirek* “kavak ağacı” (HakRS 143b); Altayca *terek* “kavak” (AltTS 175a); Yakutça *tireh mas* “kavak ağacı” (Vasiliev, 1995: 148).

Ağızlarda “ağaç” anlamını bulduğumuz sözcük, Sibir grubu Türk dillerinde özel bir ağaç türüne işaret etmektedir. Yakutçada görülen *tirek mas* yani “kavak ağacı” da bunun güzel bir kanıtıdır. Yakutça *tirek* “kavak”, *mas* “ağaç” anlamındadır.

töre- “1. büyüme (Kayseri), (**türe-** bütün Anadolu’da) 2. Çoğalmak (Amasya, Bayburt-Gemlik, Erzurum, Erciş-Van, Gökahmetli-Maraş, Sivas, Yozgat, Bahçe-Adana)” (DerS X, 3983). (Bu sözün geçtiği yerlerde çeşitli göçmen yerleşim yerleri vardır).

ET *törü-*¹¹ “türemek, ortaya çıkmak, doğmak” (ED 533a); Ağ. *töre-*; Tuvaca *törü-* “doğurmak, meydana getirmek” (TuW 277a); Hakasça *töre-*; Altayca *törö-* “doğurmak, meydana çıkarmak” (AltTS 184b); Yakutça *törö-* “doğurmak” (YakRS 396a).

tuş I “eş, yoldaş, yaşıt” (Amasya) (DerS X, 3996).

ET *tuş* “eş, arkadaş”¹² (ED 558a); Ağ. *tuş*; Tuvaca *duş* “olay, hadise; zaman” (TuW 147b-148a); Hakasça *tus* “zaman” (HakRS

¹⁰ Yakutçada, *tap-* “bulmak” için *bul-*, *as-*, *tiiy-* sözcükleri kullanılmaktadır (Vasiliev, 1995: 43).

¹¹ Sözcük, Moğolcada *törü-* şeklinde bir ödünçleme olarak görülür (Lessing 836a).

¹² Temel anlamı, “eşit, denk” olan sözcük daha sonra “zıt, karşı” anlamını kazanmıştır. Uygurcada sözcük *eş tuş* “eş dost” ikilemesi ile ve “eş, arkadaş, yoldaş” anlamları ile de karşımıza çıkmaktadır (ED 558a). Orta Türkçeden sonra

158a); Altayca *tuş* “zaman; an” (AltTS 187a); Yakutça *tus* “yön, taraf” (YakRS 407b).

Sözcük, ağızlarda ET’deki “eş, yoldaş” anlamı ile yaşarken Sibir grubu Türk dillerinde Orta Türkçeden sonra görülen “yön” anlamı ile de karşımıza çıkmaktadır.

tümen I “yığın, küme, sürü; toptan hepsi birden” (Manisa ve çevresi; Çarşamba-Samsun) (DerS X, 4010). (Yörede göçmenlerin olması muhtemeldir).

ET *tümän*¹³ (< Toh. *tman*, *tmane*, *tumane*) “on bin, tümen” (ED 507b); Ağ. *tümen*; Tuvaca *tümen* “on bin” (TuwW 280a-b); Hakasça *tuben* ~ *tüben* “on bin”; Altayca *tümen* “çok sayıda” (AltTS 189a); Yakutça *tümen* “çok” (YakRS 412a).

ulam “ekli, bağlı” (Tekeler, Silifke-İçel) (DerS, XI 4784).

ET *ulam*¹⁴ “daima, sürekli” < *ula-m* (ED 146a); Ağ. *ulam*; Tuvaca *ulam* “daha daha”; Hakasça *ulam* “güçlü, büyük”; Altayca *ulam* “her zaman, sürekli” (AltTS 193a); Yakutça *ulam* “gittikçe artan, fazla” (YakRS 432b-433a).

Gülseren Tor, sözcüğü yalnızca *ulam* şeklinde tek bir sözcük olarak değil de bir ikileme olarak *ulam ulam* “arka arkaya, ardı arkası kesilmeksizin, akın akın, ulanarak” Ayvagediği-Mersin’de tespit etmiştir (bak. MerAğ. 370).

uz II “becerikli, akıllı, anlayışlı” (Emirdağ-Afyon, Isparta, Denizli, Balıkesir, Tokat, Eskişehir, Çankırı, Tokat, Urfa, Maraş, Sivas, Ankara, Kayseri, Bor-Niğde) (DerS XI, 4052).

ET *uz* “usta” < *u-z* (ED 277b); Ağ. *uz*; Tuvaca *us* “usta, sanatçı” (TuwW 285a); Hakasça *us* “usta” (HakRS 164b); Altayca *us* “usta, baş” (AltTS 194b); Yakutça *uus* “usta” (YakRS 448b).

“yön” anlamını da kazanan sözcük Räsänen’de anlamlarına göre ayrı maddeler altında yer almıştır (Räsänen, 1969: 501b).

¹³ Sözcük, Moğolcada *tüme(n)* şeklinde eski bir ödünçleme olarak görülür (Lessing 853a).

¹⁴ *ula-* “bağlamak” eyleminden türemiş olan bu ad, kelimesi kelimesine “tek seferde bağlı olan şey” anlamındadır; fakat daha çok “sürekli, devamlı” anlamı ile görülür (ED 146a).

üleş- “paylaşmak” (Uşak, Dinar-Afyon, Eğridir-Isparta, Burdur, Denizli, Nazilli-Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Biga-Çanakkale, Bolu, Safranbolu-Zonguldak, Bayabat-Sinop, Samsun, Ankara, Kırşehir, Niğde) (DerS 4062, XI).

ET *ülüş-* “paylaşmak, bölmek, taksim etmek” < *ülä-ş-* (ED 154a); Ağ. *üleş-*; Tuvaca *üleş-* “paylaşmak” (TuW 287b); Hakasça *üles-*; Altayca *üleş-* “paylaşmak, bölüşmek” (AltTS 197a); Yakutça krş. *üllestii* “ayırma, bölme” (YakRS 451b).

yıllı, *yılku (I), yılhu* “at sürüsü” (Eskişehir, Bolu, Sinop, Amasya, Giresun, Kars, Reyhanlı-Hatay, Nevşehir, Bor-Niğde, Saimbeyli-Adana) (DerS XI, 4271).

ET *yılku* “yılku”¹⁵ (ED 925b); Ağ. *yılku*; Tuvaca *çılğı* “yılku, at sürüsü” (TuW 118b); Hakasça *çılğı* “at” (HakRS 227a); Altayca *cılku* “at, yılku” (AltTS 61b-62a); Yakutça *sılğı* “at” (YakRS 357a).

yügür- “koşmak” (Zarşat Çaldır-Kars) (DerS XI, 4327).

ET *yügür-* “yürümek; çabuk adımlarla koşmak” (ED 914b); Ağ. *yügür-*; Tuvaca *çügür-* “koşmak” (TuW 129b); Hakasça *çügür-* “koşmak”; Altayca *cügür-* “koşmak” (AltTS 67a); Yakutça *süür-* “koşmak” (YakRS 352b).

¹⁵ Asıl anlamı “çiftlik hayvanları, dört ayaklı hayvanlar” olan sözcük, daha sonra “sığır, at” gibi hayvanlar için de kullanılmıştır (ED 925b).

DİZİN:**Anadolu Ağızlarına Ait Örneklerin Dizini**

- alacıh** “kulübe”= TT *alacık*
alhiş “hayır, dua”= TT *alkış* “alkış”
arıkla-, arıla- “temizlemek” = TT *arıla-*
gulun “tay”= TT *kulun*
irte “gündüz” = TT *erte*
oğru “hırsız” = TT *uğru*
orun “yer”= TT *orun*
tümen “on bin” = TT *tümen*
uz “usta” = TT *uz*
üleş- “paylaşmak” = TT *üleş-*
yılhi “at sürüsü” = TT *yılki*

Altaycaya Ait Örneklerin Dizini

- alançık** “çadır” = ağ. *alacıh*
alkış “hayır, dua” = ağ. *alhiş*
art- “yüklemek” = ağ. *art-*
arula- “temizlemek” = ağ. *arıla-, arıkla-*
ayt- “sormak” = ağ. *ayıt-*
cılkı “yılki” = ağ. *yılhi*
cügür- “koşmak” = ağ. *yügür-*
irte “gündüz” = ağ. *irte*
kalım “başlık parası” = ağ. *galın*
köp “çok, çokluk” = ağ. *köp*
kulun “tay” = ağ. *gulun* “at, eşek yavrusu”
orın “yer; yatak” = ağ. *orun*
ölöñ “ot, kuru ot” = ağ. *ölen*
örö “yukarı, ileri” = ağ. *örü* “ayakta durma”
sagiş “düşünce” = ağ. *sakış*
tabış “ses, gürültü” = ağ. *daviş*
tap- “bulmak, kazanmak” = ağ. *tap-*
tart- “çekmek, sürüklemek” = ağ. *tart-*
terek “ağaç” = ağ. *tirek*
törö- “türemek” = ağ. *töre-* “büyüme”
tuş “zaman, an” = ağ. *tuş* “eş, yoldaş”
tümen “çok sayıda” = ağ. *tümen* “yığın,
ulam “her zaman, sürekli” = ağ. *ulam*

us “usta, baş” = ağ. *uz* “becerikli, akıllı”
uur “soygunculuk” = ağ. *oğru*
üleş- “paylaşmak” = ağ. *üleş-*

Hakasçaya Ait Örneklerin Dizini

alaçih (alançih) “çok eskiden koni biçimindeki ev, mesken” = ağ.
alacih
algıs “hayır, dua” = ağ. *alhış*
arıgla- “temizlemek” = ağ. *arıla-, arıkla-*
art- “yüklemek” = ağ. *art-*
ayt- “sormak” = ağ. *ayıt-*
çılğı “yılki” = ağ. *yılhi*
çügür- “koşmak” = ağ. *yügür-*
halıj “başlık parası” = ağ. *galın*
hulun “tay” = ağ. *gulun* “at, eşek yavrusu”
irte “sabah” = ağ. *irte*
köp “çok” = ağ. *köp*
ogır “hırsız” = ağ. *oğru*
orın “yer” = ağ. *orun*
öleñ “ot adı” = ağ. *ölen*
ööre “yukarı, yukarıya” = ağ. *örü* “ayakta durma”
sagıs “düşünce, fikir” = ağ. *sakış*
tabıs “ses” = ağ. *daviş*
tap- “bulmak” = ağ. *tap-*
tart- “çekmek” = ağ. *tart-*
tirek “kavak ağacı” = ağ. *tirek*
töre- “türemek” = ağ. *töre-* “büyüme”
tuben ~ tüben “on bin” = ağ. *tümen* “yığın, küme”
tus “zaman” = ağ. *tuş* “eş, yoldaş”
ulam “güçlü, büyük” = ağ. *ulam*
us “usta” = ağ. *uz* “becerikli, akıllı”
üles- “paylaşmak” = ağ. *üleş-*

Tuvacaya Ait Örneklerin Dizini

alajı “çadır” = ağ. *alacih*
algıs “hayır, dua” = ağ. *alhış*
arıgla- “temizlemek” = ağ. *arıla-, arıkla-*
art- “yüklemek” = ağ. *art-*

ayıt- “göstermek, işaret etmek, açıklamak” = ağ. *ayıt-*
çügür- “koşmak” = ağ. *yügür-*
daaş “ses, gürültü” = ağ. *daviş*
dus “zaman” = ağ. *tuş* “eş, yoldaş”
hılıñ “başlık parası” = ağ. *galın*
irte “gündüz” = ağ. *irte*
kulun “tay” = ağ. *gulun* “at, eşek yavrusu”
oor “hırsız” = ağ. *oğru*
orun “yer, yatak, döşek” = ağ. *orun*
öleñ “otluk alan, otu bol yer” = ağ. *ölen*
örü “yukarı” = ağ. *örü* “ayakta durma”
sagış “akıl, beyin” = ağ. *sakış*
terek “ağaç” = ağ. *tirek*
tıp- “bulmak” = ağ. *tap-*
tırt- “çekmek; tütün çekmek” = ağ. *tart-*
törü- “doğurmak, meydana getirmek” = ağ. *töre-* “büyümek”
tümen “on bin” = ağ. *tümen* “yığın, küme”
ulam “daha daha” = ağ. *ulam*
us “usta” = ağ. *uz* “becerikli, akıllı”
üleş- “paylaşmak” = ağ. *üleş-*

Yakutçaya Ait Örneklerin Dizini

agıs “sayı” = ağ. *sakış* “fikir, düşünce”
alaha “çiftlik, tarla” = ağ. *alacth*
algıs “hayır, dua” = ağ. *alhuş*
erde “sabah” = ağ. *irte*
halım “başlık parası” = ağ. *galın*
ıraasta- “temizlemek” = ağ. *arıla-*, *arıkla-*
ıyıt- “sormak” = ağ. *ayıt-*
kulun “tay” = ağ. *gulun* “at, eşek”
oron “yatak” = ağ. *orun*
ölöñ “buğdaygil ailesinden bir bitki” = ağ. *ölen*
örö “yukarı” = ağ. *örü* “ayakta durma”
sılgı “yılıkı” = ağ. *yılhu*
süür- “koşmak” = ağ. *yügür-*
tias “ses” = ağ. *daviş*
tireh mas “kavak ağacı” = ağ. *tirek*
töröö- “doğurmak” = ağ. *töre-* “büyümek”

- tus** “taraf, yön” = ağ. *tuş* “eş, yoldaş”
tümen “çok” = ağ. *tümen* “yığın, küme”
ulam “gittikçe artan, fazla” = ağ. *ulam*
uoruu “hırsızlık” = ağ. *uğru*
uus “usta” = ağ. *uz* “becerikli, akıllı”
üllestii “bölme, ayırma” = krş. ağ. *üleş-* “bölmek, paylaşmak”

KISALTMALAR

- Ağ.:** Ağızlar
AltTS: bak. Gürsoy-Naskali, Emine
DerS: bak. Derleme Sözlüğü
ED: bak. Clauson
ET: Eski Türkçe
HakRS: Butanayev, V. Ya.
MerAğ.: bak. Tor, Gülseren
OTWF: bak. Erdal, Marcel
TT: Türkiye Türkçesi
TuwW: bak. Ölmez, Mehmet
YakRS: bak. Sleptsov, P.

KAYNAKÇA

- AFANAS'YEV, P. S., L. N. Haritonov, *Russko-Yakutskiy slovar'*, Moskva 1968.
 BASKAKOV, N. A., *Grammatika hakasskogo yazıko*, Moskva 1975.
 —, İNKIJEKOV-GREKUL, A.İ., *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva 1953.
 —, T. M. TOŞÇAKOVA, *Russko-altayskiy slovar'*, Moskva 1964.
 BUTANAYEV, V. Y. *Hakassko-russkiy, istoriko-etnografıçeskiy slovar'*, Abakan 1999.
 CİVELEK, ÖZLEM, *DinDışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Sözcük Varlığı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
 CLAUSON, GERARD, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
 ÇANKOV, D., *Russko-hakasskiy slovar'*, Moskva 1961.
Derleme Sözlüğü I, TDK Ankara 1963.
Derleme Sözlüğü II, TDK, Ankara 1965.

- Derleme Sözlüğü III*, TDK, Ankara 1968.
Derleme Sözlüğü IV, TDK, Ankara 1969.
Derleme Sözlüğü V, TDK, Ankara 1972a.
Derleme Sözlüğü VI, TDK, Ankara 1972b.
Derleme Sözlüğü VII, TDK, Ankara 1974.
Derleme Sözlüğü VIII, TDK, Ankara 1975.
Derleme Sözlüğü IX, TDK, Ankara 1977.
Derleme Sözlüğü X, TDK, Ankara 1978.
Derleme Sözlüğü XI, TDK, Ankara 1979.
Derleme Sözlüğü XII, TDK, Ankara 1982.
DIRENKOVA, N. P., *Grammatika oyrotskogo yazıka*, Moskva 1940.
ERDAL, MARCEL, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, Volume: I-II, sWiesbaden 1991.
GÜRSOY-NASKALİ, EMİNE, MUVAFFAK DURANLI, *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Ankara, 1999.
İSHAKOV, F. G., A. A. PAL'MBAH, *Grammatika Tuvinskogo yazıko (Fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961.
LESSING, F. D., *Mongolian-English Dictionary*, Losangeles 1960.
MONGUŞ, D. A., *Orus-Tıva slovar'*, Moskva 1980.
STACHOWSKI, MAREK, *Dolganischer Wortschatz*, Kraków 1993.
—, *Dolganische Wortbildung*, Kraków 1997.
ÖLMEZ, MEHMET, "Tuvalar ve Tuvaca", *Çağdaş Türk Dili* (Ocak), Ankara 1996: 10-17.
—, "Hakaslar ve Hakasça", *Çağdaş Türk Dili* (Şubat), Ankara 1996: 6-21.
—, *Sibirya Tanıtımları: 1*, Altayca-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, Ankara 1999, *Türk Dilleri Araştırmaları 11*, İstanbul 2001: 191-236
—, *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcüğü, Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*, Wiesbaden 2007.
ÖLMEZ, ZÜHAL, "Altaylar ve Altayca", *Çağdaş Türk Dili* (Mayıs), Ankara 1996: 12-21.
RÄSÄNEN, M., *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
RYUMİNA-SIRKAŞEVE, L. T., KUÇIĞAŞEVA, N. A., *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, Çev. Şükrü Haluk Akalın, Çaştegin Turgunbayev, Ankara 2000.

- SEVORTYAN, E. V., *Etimologiçeskiy slovar' Tyurkskih Yazıkov, I-V*, Moskva 1974.
- SLEPTSOV, P., *Yakutsko-russkiy slovar'*, Moskva 1972.
- Tarama Sözlüğü V, O-T*, TDK Ankara 1971.
- TEKİN, TALAT, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995.
- , MEHMET ÖLMEZ, *Türk Dilleri / Giriş*, İstanbul 1999.
- TENİŞEV, E. RAHİMOVİÇ, *Tuvinsko-ruskiyy slovar'*, Moskva 1968.
- TOR, GÜLSEREN, *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul 2004.
- TS 1998: *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- VASİLİEV, YURİY, *Türkçe-Sahaca (Yakutça)*, Ankara 1995.